

AZ ALKOTMÁNYPOLITIKA KÖRÉBŐL.

— Második közlemény. —

III.

A jogállam akadályai a jelenkor államéletében.

Jogállam és culturállam: oly jelszók ezek, a melyeknek alig állhat már ma komoly politikus ellent az elméletben. Sőt magában a gyakorlati politikában is ezen jelszók alatt küzd ma már — úgyszólván pártkülönbségre való tekintet nélkül — Európaszerte csaknem mindenki, a ki csak nem áll alatta a modern politikai műveltség átlagos színvonalának. Másfelől azonban annyiszor lettek már e jelszók hangoztatva, a nélkül, hogy szemlátomást siker követte volna azokat a törvényhozási és kormányzati politikában, miszerint hidegen kezdi már-már hagyni e két jelszó a közélet tevékenykedő szellemeit nem egy európai államban. Az ajkak még mozognak, de csak a samanismus bizonyos gépies imádságát végeztetik vajmi gyakran, midőn a parlamenti viták hevében magukból a dörgő ékesszólás apostropháló hangján e jelszókat ki-kibocsátják; az eredmény a legtöbb esetben mindössze is csak az, hogy nem áll velök szembe senki, a ki fenhargon merné odakiáltani nekik, hogy «Nincs igazatok! Sem a jogállam, sem a culturállam eszméje nem érdemli meg azt a fáradságot, hogy érette lelkesüljünk!» — Ezt, az

igaz, nem meri ma már kimondani, nyíltan, ünnepélyesen senki, — a mint, hogy az egyházi szónokoknak sem támadja meg senki az intelmét, midőn ezek most is csak úgy, mint évszázadok óta, folyton csak azt hangoztatják, hogy «Tegyétek a jót és kerüljétek a rosszat!» Bizony-bizony a legtöbb politikus nem találja érdekfeszítőbbnek azért azokat, mint ez utóbbiakat. És mi okozza az elmék ezen elfanyalodását ama két nagy jelszó irányában?

Részint az, hogy vajmi sokan nem bírnak még sem a jogállam, sem a culturállam kellő fogalmával, és mégis folyton ajkaikon hordják azokat szónoki, vagy pedig a tolluk hegyén publicistikai czélokból; részint meg az, hogy mentül alaposabb fogalommal bír valamely politikus akár a jogállamról, akár a culturállamról, és mind amannak, mind emennek követelményei felől, annál jelentékenyebbekül fogja szükségkép fölismerni e követelmények komoly mérvekben kielégítésének akadályait még a jelenkor államéletében.

De hát foglalkozzunk először csak a jogállam keresztvitelének nehézségeivel.

A *jogállam* ismérvei a következők:¹

1. egy az állam kötelékébe tartozó összes emberi lényekkel (honosok, tágabb értelemben állampolgárok, helyesebben államalattvalók = «Staatsangehörige») szemben minden irányban következetesen *egységes jogrend*, a melynek

¹ Sem *Gneist* (Der Rechtsstaat), sem *Boutmy*, *Hauriou*, *Alfred Fouillée* vagy *Dacey*, *Greene*, *Argyll herceg* nem fejtették ki ezen ismérvek rendszerét a maga teljességében. és még kevésbé rakták a résuméjüket teljesen átlátszó, egységes formulába. Ugyanez áll *Luigi Palma*, *Pierantoni*, *Orlando* stb. olasz államjogtudósokról, valamint Spanyolország jelenleg élő, legkiválóbb államjogtudósáról, Don *Adolfo Posadáról* is. (Tratado de Derecho Politico-Teoria del Estado. Madrid, 1893.) A jogállam elméletének kicsiráztatására, eltekintve *Bodin* tapogatózásaitól, *Fichte* («Das Ephorat») adta meg az első termékenyítő lökést; ő tőle nyerte az eszmét *Beer* szinte úgy, mint *Bähr* is holmi

azonban nem szabad nem írott jogban, szokásjogban gyökeresnie, hanem *írott jog, törvények* által kell lehetőleg minden részletében és ugyan oly értelemben megszabva lennie, miszerint senki valamit tenni, vagy valaminek megtevésétől tartózkodni másként ne, hanem csak törvény alapján kényszeríthessék az államhatalom által;

2. a *törvények uralma* ezen egységes jogrend alapján. az államélet összes hatalmi és munkakörében, tehát úgy államjogi, mint magánjogi vonatkozásokban, alkotmányjogi biztosíték által minden hatalmi tényezővel szemben lehetőleg kijátszhatatlanul körülsánczolva; és

3. hogy a *törvények ezen uralmának* alapján minden jogsérelem, tehát minden *államjogi* sérelem szintűgy, mint minden *magánjogi* sérelem kivétel nélkül és haladéktalanul megtalálja a *jogorvoslást* valamely *független bíróságnál*, és ugyan oly értelemben, hogy az e független bíróság által hozott ítélet, nyomban és föltartóztatlanul, bárkivel szemben is (az állam kötelékébe tartozókat érve) végrehajthassék.

De ha ezek a *valódi jogállam* ismérvei: ugyan talán elég van téve a jogállam követelményeinek, ha csakis a *közigazgatásilag okozott magánjogi* stb. sérelmek, no meg legfelebb az úgynevezett *állampolgári egyéni alapjogok* — a személyes szabadság, lelkiismeretszabadság, gondolatszabadság, szólásszabadság, választói jog, szabad költözködhetségi jog, egyesülési, társulási, gyülekezési jog stb. — helyzetetnek

kezdeményezésekre; ezen idő óta a németek írtak e tárgyról legtöbbet; de ha *Sarwey, Pistorius* mélyebbre ható logikával tárgyalják is e kérdést a *közigazgatási bíráskodás* és a *ministeri felelősség* kérdésében mint akár az olaszok, akár a francziák vagy angolok: a *«jogállam»* eszméjének egész birodalmát a német államjogtanárok, úgy látszik, már csak azért sem igen merik kritikailag fölkarolni, mert különben a saját hazájuk alkotmányjogi helyzetét is nagyon keményen meg kellene kritizálniok. Ezt pedig nem igen lehet kivánni egy hivatalos állásban lévő jogtudóstól.

független bíróságok oltalma alá, miként ez nemcsak földrészünk legelőrehaladottabb államaiban, de már Ausztriában is történik, a mióta ezen még annyira fiatal alkotmányos monarchiában úgy egy *legfőbb közigazgatási bíróság*, mint egy *«Reichsgericht»* kiegészítő tényezőit képezik az államszervezetnek?

Mindez elengedhetlen föltétele ugyan a jogállamnak; közigazgatási bíráskodás nélkül, és az állampolgári egyéni alapjogok bírói oltalma nélkül jogállam nem is képzelhető. Ámde mindez még egymagában nem tesz valamely államot a szó mai értelmében — egészen jogállammá.

A törvények oltalma alá kell helyezettetnie magának az államjognak is, még pedig az államhatalom összes tényezőivel szemben. Ez értelemben is nevezetes eredményeket hozott ugyan már létre a modern alkotmánypolitika a művelt világ számos államában. Az *illetékességi összeütközések* fölötti döntésre hivatott *bíróság* — pl. a porosz *Competenzgerichtshof* — a *budget-törvény* behozatala, az *állami számszék* fölállítása, valamint a vád alá helyezett felelős ministerek fölött ítelkező *államtörvényszék*, tüzetes *ministeri felelőségi* törvénnyel kapcsolatban — mind oly intézmények, a melyek az államjog területére irányulnak, a törvények uralmának megalapítására és biztosítására. A tetőpontját a törvények államjogi uralma azonban csak oly államban éri el, a melynek alkotmányjoga, illetőleg alaptörvénye szerint még a törvényhozási actusokat is megsemmisítheti egy független bíróság az *alkotmányellenesség* czimén, pl. az Északamerikai Egyesült-Államok¹ szövetséges köztársaságában a *«Supreme Court»*; ez természetesen csakis oly köztársaságokban történhetik, a melyekben az alkotmányjog alapelveit *rendszeres*

¹ Most már «United States of America». — Az eredeti rendelkezést a *«Supreme Court»*-ra nézve a *«Constitution»* Art. III. Section II-je foglalja magában.

alkotmányjogi alaptörvény foglalja magában, mint pl. éppen az Egyesült-Államokban; mert hisz valamely rendes törvényhozási actusnak alkotmányellenes voltát független bíróság csakis ily rendszeres alkotmányjogi alaptörvényből ismerheti föl, és csakis ily alaptörvény szabványainak alkalmazásával ítélkezhetik fölötte; azonfölül szükséges, hogy az ily alaptörvényű állam *köztársaság* is legyen; mert *monarchiában*, még ha bír is ez ily rendszeres alkotmányjogi alaptörvény-nyel, az örökös, *feleletre nem vonható* államfő felségi jogköre már feszélyezve lenne egy ily alkotmányjogi bíróság illetékessége által: nevezetesen az uralkodó *szentesítési joga* — a mely nélkül pedig monarchia nem képzelhető — megszűnnék azonnal monarchikus *felsőjog* lenni, mihelyt egy független bíróság megsemmisíthetne egy oly rendes törvényhozási actust, a melyhez különben maga az uralkodó hajlandó lenne hozzájárulni a szentesítési jog gyakorlása által. Ez értelemben nem is létezik monarchiában oly független bíróság, a melyet említett illetékességi jogkör tekintetében az Egyesült-Államok *«Supreme Court»*-jához lehetne hasonlítani. Az összes modern monarchiák közül *Portugallia* az, a mely némi lépést tett ugyan ezen irány felé a maga alkotmányában, de ez is csak odáig mehetett el, hogy a maga alaptörvényében kimondja, hogy *«bármely alkotmányellenes actust jogositva vannak megsemmisíteni a rendes törvényhozások»*.¹ Történelmileg fejlett alkotmányú monarchiákban azonban nem is lehet gondolni egy ily államjogi illetékességű független bíróság fölállítására; mert hiszen ilyen monarchiákban nem létező az alkotmányjog alapelveit magában foglaló rendszeres alaptörvény és ennek folytán nem lévén alkotmányjogi keret, a *melyen belül* a rendes törvény-

¹ Carta Constitucional art. 144. H. l. ezt Art. 145. bev. és 1. §. meg 28. §. H. l. ezt Tavares de Medeiros művével a portugall államjogról a Marquardsen-féle *«Das öffentliche Recht»* cz. gyűjteményben.

hozási actusoknak mozogniok kell, egy ilyen független bíróság, még ha föllállítatnék is, nem lenne képes semmiféle, formailag illetékesen és szabályszerűleg létrejött rendes törvényhozási actusra ráolvasni az *alkotmányellenességet*: miután a történelmileg fejlett államokban egyáltalában csakis egymással teljesen egyenrangú, bármely perczben ugyanazon úton, a melyen létrejöttek, szabadon megváltoztatható, *egyszerű törvények* képezik a szokásjoggal együttleg *magát az alkotmányt*, és így egyetlenegy törvényt sem lehet alkotmányellenesnek tekinteni, mihelyt az országgyűlés által elfogadott és az uralkodó által szentesítve lett. Ezért teljes joggal mondhatja az angol államjogi fölfogás, hogy a *parliament* (beleértve a szentesítő királyt is) mindent képes megtenni, csak fiúból nem képes leányt csinálni.¹

Tehát nagyon messze állnak még az európai monarchiák ma még attól, hogy alkotmánypolitikusaik, törvényhozásaik az Egyesült-Államok alkotmányjogi biráskodásának utánzásában kereshetnék a törvények uralmának megszilárdítását és ennek révén a modern jogállam kiépítését az egész vonalon. Vajmi sok a teendő még a legelőrehaladottabb szárazföldi monarchiákban is és ugyancsak a végre is, hogy a jogállam legelemibb követelményei kielégíthetessenek.

¹ Magyarországnak, mint történelmileg fejlett monarchiának, szintén nincsen rendszeres alaptörvénye; a legfontosabb alkotmányjogi tartalmú köztörvény is, tehát az Arany-bulla szintügy, mint az 1723-iki, 1790/1-iki és az 1848-iki törvényczikkek is, bármely országgyűlés által egyszerű törvényhozási actussal szabadon és ugyan bármely perczben szintügy jogérvényesen megváltoztathatók, illetőleg eltörölhetők, mint akár azon törvényeink, melyek a szlavoniai nyusztadóról vagy a nemzeti színházról alkottattak. Ugyanez áll az 1867-iki XII. törvényczikk mindazon rendelkezéseiről is, melyek nem esnek az Ausztriával kötött *nemzetközi szerződés* jellegével bíró jogkeretbe. Ez utóbbi rendelkezések *egyoldalú* megváltoztatását is azonban nem annyira magyar államjogi szabványok, mint *politikai* tekintetek teszik lehetővé.

Ott lehet a közigazgatási biráskodás, ott az állampolgári egyéni alapjogok birói oltalma, az illetékességi összeütközések eseteiben való független biráskodás, az államszámszék, a zárszámadások ellenőrzési joga, a ministeri felelősség: mindezek — miként fönebb hangsúlyoztam — *elengedhetlen* követelményei ugyan a jogállamnak; ámde egymagukban véve mindez intézmények csak egy jókora nagy darabját képesek létrehozni, föntartani és biztosítani a jogállamnak, nem pedig a jogállamot magát. Hogy ez, a *jogállam*, mint ilyen, csakugyan létrejöhessen, és ugyan ne csak a formalismus értelmében, de a maga minden irányban áldásthozó megtestesülésében: ide mindenekelőtt szükséges, hogy mentől előbb elháríttassanak azon akadályok, melyek a valódi jogállam alapföltételének, az *egységes jogrendnek* létrejövetelét, megszilárdulását és érvényesülhetését ez idő szerint még, többé-kevésbé valamennyi szárazföldi monarchiában, a szó szoros értelmében meggátolják.

Ezen akadályok közt azok állanak az első vonalon, a melyek úgy az *állampolgári jogegyenlőséget*, mint a *törvények tartalmának* minden körben való megértését teszik ez idő szerint még Európa különböző államaiban lehetetlenné.

Az *egységes jogrend* teljes állampolgári jogegyenlőség nélkül, a papiron könnyen kimondható ugyan, de a gyakorlati kivitelben merő képtelenség. A saját hazájok előjogokban, külön jogokban, kiváltságokban, szabadalmakban bármely csekély mérvben is, de még mindig leledző alkotmányú államának jogtudósai, az igaz, az *egységes jogrend* fogalmát kénytelenek hivatalos állásuknál fogva — akként értelmezni, hogy az egységes jogrend fogalma nem szenved csorbát, habár az államalattvalók egyik-másik része — a nemzet rendi tagoltsága folytán — egy vagy más tekintetben külön törvények alá van is helyezve; nézetök, vagy tán helyesebben, az ő kényszerű nyilatkozataik szerint ez egyre megy,

csak birói oltalom alá legyen minden jog, még az ily különjog, előjog, kiváltság, szabadalom is helyezve. Hisz némely német államjogtudósok annyira mennek ezen buzgalmukban, hogy a középkori keresztyén-germán hűbéri államokban is képesek fölfedezni a jogállamot, tekintettel egyfelől az államjognak a magánjoggal való akkori synkrasiájára, másfelől pedig a pfalz-gróf stb. hagyományos jogkörére. Komoly beszámítás alá eső államtudós azonban csak mosolyoghatni fog az ilyen fejtegetések fölött; mert komoly beszámítás alá eső államtudós tisztában van azzal, hogy a rendi tagozat már magában véve kizárja az állampolgári társadalom mindazon föltételeit és követelményeit, a melyek bevalása nélkül a jogrend egységéről nem is lehet beszélni. Merő játszás ez a szavak félremagyarázható értelmével; tudakos erőszakoskodás, a mely lehetetlenné teszi a fogalmak tisztázását. Köszönöm én azt az egységes jogrendet, a melynek értelmében az egyik rend kötelekébe tartozó államalattvaló csak egy pár ökörnek vagy tinónak az átlagos vételárában marasztaltathatik el biróilag büntetésképen, még ha meg is ölte a másik rend kötelekébe tartozó alattvalóját ugyanazon államnak, és ugyanilyen csekély bírságban csak azért, mert hát ezen másik rendbeli államalattvaló véletlenül csak az ő jobbágya volt! Vagy ha a kinvallatás, meg a testi büntetés alól csak a felsőbb rendek kötelekébe tartozók vannak fölmentve. Vagy ha sem katonatisztet, sem papot nem lehet rendes bíróság elé állítani, sem felsőbb iskolákra nem bocsátathatik, csak a nemes ember fia! Ha más styben tartozik a polgár is, meg a paraszt is a maga házát építeni, másfajta bútorzatot tartozik tartani, és más szövetű, más szabású ruhában tartozik járni a polgár is, meg a paraszt is, mint a nemes, és ha még az alsónemesnek — mint mi mondanók: köznemesnek — sem szabad mindazon jogokat élveznie az államban, a melyek a «jogrend szerint» a főnemeseket megilletik. Nem jogrend ez, a mi a Német nemzet-

beli római szentbirodalomban, Aragoniában és Lengyelországban fönnállott, hanem jogrendeseké mozaikja, a melyet egy egész leélt világ, az állatiasból fölfelé törekvő emberiségnek évszázadai választanak el az egységes jogrend meghamisíthatlan fogalmától.

Ismételve hangsúlyozom, állampolgári jogegyenlőség nélkül egységes jogrend nem képzelhető. Ha azonban alaposan végig tanulmányozzuk az európai államok tényleges állampolgári állapotait: akkor azon eredményre jutunk, hogy az állampolgári jogegyenlőség jórészt még csak a papíron van meg nem egy európai állam «Alaptörvényé»-ben, mint oly általános szabály, a melynek nagy számú, nemkevésbé törvény által biztosított kivételei majd csakhogynem merő díszbábuvá torzítják el azt, vagy legalább is fájdalmasan csonkává teszik azt a gyakorlatban.

Ide tartoznak mindenekelőtt az alaptörvény vagy alkotmányjogi tartalmú köztörvény által proclamált jogegyenlőségi jogrendnek mindazon parekbasisai, a melyeken a *Militarismus* sarkallik még ez idő szerint földrészünk számos államában. Két nagy vonatkozásban válnak érezhetőkké ennek a szükséges rossznak a következményei a jogállam kiépítésére nézve Európaszerte. Elsőben is a hadsereg kötelékében állókra nézve a *katonai büntető-törvénykönyv* anachronistikus, mert a mai kor humanus szelleméhez egyáltalán nem illő rendelkezései által és azután szemben az állampolgárság, illetőleg az államalattvalók összessége minden egyéb elemével szemben azon különjogok, helyesebben lapangó előjogok, kiváltságok, szabadalmak által, a melyeket egy vagy más államban az érvényben levő jogrend-mozaik alapján a katonaság és ennek egyes tagjai számára mindeidig-óraig leküzdhetlennek látszó szívóssággal képes föntartani a hatalom.

Csak rajongók, kik nem vetnek számot az európai

viszonyokkal, képesek az állandó hadsereg intézményének amerikai stylbeni átalakításának mielőbbi lehetősége felől ábrándozni, sőt már maga, a hadseregek solidaris leszállíthatásába, az általános lefegyverezés minél előbb várható lehetőségébe vetett hit sem egyéb merő agyrémszerű illúzió, és — tartunk tőle az is marad még a legközelebbi emberöltők folyamában. Egyfelől a nemzeti államalakulások történelmileg folyamatban levő, és a szellemi művelődés folytonos terjedése által egyre jelentékenyebb mérvekben nyilatkozó fejlődési menetének még meg nem oldott problémái: Elsass-Lothringen, Konstantinápoly és környékének birtoka, kapcsolatban földrészünk két legnagyobb művelt nemzetének áldatlan katonai versengésével, — másfelől a socialdemokratizmus, communismus, nihilizmus és anarchizmus egyre fenyegetőbb mérveket öltő térfoglalásai; végül az autokratizmus létküzdelme az Oroszbirodalom politikailag még éretlen iszonyú néptömegeinek milliói közepette: mindez elég arra, hogy lehetetlenné tegyék még jó időre az európai nagyobb államok állandó hadseregeinek komolyan számottevő leszállítását és az általános védkötelezettségen alapuló védrendszerek valóban modern szellembeni átalakítását. Ámde szükségkép következik-e mindebből, hogy a védrendszer elengedhetlen követelményét, a *katonai fegyelmet* csakis oly katonai büntető-törvénykönyvek és eljárás alapján lehessen biztosítani, mint a minők földrészünk nem egy nagy államában, még ma a XIX. század végén is tényleg érvényben vannak? Katonai büntető-törvénykönyvek és eljárás alapján, a melyek egyfelől kiegyenlíthetlen ellentétben állanak az emberi méltósággal, másfelől pedig valóságos, negatívóját képezik a *jogállamnak*? Hogy a katonai fegyelem nincs veszélyeztetve korszerűbb katonai jogszolgáltatás mellett sem: élő példa erre a *bajor* állam, a melynek katonai büntető-törvénykönyve hasonlíthatlanul közelebb áll a modern állam-

eszméhez, a század szelleméhez, mint akár a Németbirodalom legfegyelmeltebb államé, a *poroszé*, vagy az osztrák-magyar monarchiáé.

De nem kevésbé gátolja a jogrend megegyesülését az a sajnálatraméltólag szabadalmazott, kiváltságolt helyzet is, a melyben van bármely fegyvert viselő közkatoná, altiszt és katonatiszt az összes többi állampolgárokkal szemben. A *statusquo* hívei azt mondják, hogy ezen változtatni nem lehet, mert hát a *katonai becsület* kívánja ezt így. Valóban kemény lecke ez mindazoknak, a kik azt hirdetik, hogy a jogállam már testté vált mindenütt, a hol már életbe van léptetve a — közigazgatási biráskodás!

Hisz azt nem vonja senki kétségbe, hogy közigazgatási biráskodás nélkül nincs jogállam; életbe is kell léptetni a közigazgatási biráskodást nálunk is, elhalaszthatlanul, minél előbb. Ámde mit jelenthet a hordereje — a szónak mind quantitativ, mind qualitativ értelmében — mindazon jogsérelmeknek, melyeket a közigazgatási biráskodás által pl. minálunk *most még* jogorvosolni lehet, az egyes állampolgárokra nézve azon jogrendellenes helyzetükhöz képest, a melyekbe a fegyvertelen, békés állampolgárok évről évre a fegyvertviselő egyes közkatonák, egyes altisztek, sőt egyes katonatisztek szabadalmazottnak nevezhetők, mert még az életveszélyes megsebesülés, sőt halált okozó tettegesség eseteiben is szerfölött enyhe büntetéssel, pár havi szobafogsággal stb. sujtott támadása, vagy mondjuk önvédekezése folytán juthatnak? Ne hozzunk föl concret eseteket, úgyis ismeri azokat minden hírlapolvasó. Elég ráutalni a katonai vérengzésekre szabott büntetéseknek megdöbbenőleg csekély voltára, hogy belássuk, miszerint képtelenség a *jogállam* megtestesíthetésében hinni ott, hol a *militarismus* e kinövésai a jogrend-mozaik védelme alatt még mindig lehetőségek.

Pedig nincs szüksége a militarismus e kinövésének

dédelgetésére sem a hazának, sem a trónnak. Angliában 1745, illetőleg 1768 óta köztudomásúlag nem szobafogsággal sújtják, de halálra ítélik a hadsereg azon tagját, a ki békés állampolgárnak az életét kioltja, és ugyan még akkor is, ha felsőbb, de törvénytelen rendelet alapján, saját fölöttes tisztjének parancsszavára durrantja rá a lőfegyverét védtelen állampolgárokra, a mint ezt elkezdve a mult századbeli jury-verdictektől le egész a *Wellington* herczeg tábornagy miniszterelnöksége alatti esetig minden idevágó birói ítélet bizonyítja. Vajjon azért a *törvények uralmának* katonát és fegyvertelen állampolgárt egyaránt, *teljesen egyenlő mérvben* kötelező ezen teljesebbemenése miatt talán kevésbbé hősileg küzdött és kevésbbé fényes diadalokat aratott a haza és trón szolgálatában az angol hadsereg — Seringapatnamnál és Badajoznál, Salamancánál, Vitorianál és Waterloónál, — Almánál és Inkjermannál — a csatatéren? Avagy talán annyira meglazult a fegyelme, hogy veszélyeztette az állami jogrendet, az uralkodóház tekintélyét?

A modern jogállam legcsúfondárosabb irrisiója, a *párbajmania* is szoros oktani összefüggésben áll a legtöbb szárazföldi államban a militarismus kinövésével. Nem a *«katonai becsület»* hagyományosán dívó fogalma szülte ezt a párbajmaniót Európaszerte, az bizonyos; de az is tagadhatatlan, hogy alig lehet megszüntetni e bajt ott, hol a militarismus törvényhozásilag érintetlen hatalmi tényező és a katonaság számára *más* jogrend áll fön, mint egyéb államalattvalókra nézve. És ez igen természetes; ha a katonatiszt kénytelen vagy agyonvágni, vagy leszúrni, vagy lelőni mindazokat, a kik az ő *«katonai becsületét»* tudva nem tudva, valamikép érzékenyebben érintik, és ha agyon is vágta, ha le is szúrta, vagy le is lőtte e jogczímen a lehet egészen tájékozatlan, fegyvertelen állampolgárt, még ez esetben is csak *nehány havi szobafogsággal* büntettedik az ő *saját* illetékes bírósága által

a főnálló katonai büntető-törvénykönyv alapján: hát akkor a nem-katona *«gentleman»*-ekre nézve, a szárazföldi fölfogás szerint, nem marad hátra más, mint megverekedni — lehet, élethalálra — a katonatiszttal stb., még ha az összeszólalkozás indokául nem is áll egyéb a háttérben, mint holmi véletlen tyúkszemrelépés az utcasarkon, vagy véletlen összeütődés a táncsteremben. Miután pedig az általános védkötelezettség czímén az egész felnőtt férfinemzedék a *«katonai becsület»* ezen fogalmának uralma alá kerül, és másfelől a *nőnevelés* végeredménye ma még csak oda megy ki, hogy az anyák, hitvestársak, testvérek, jegyesek szívfájdalma egy vagy más nő előtt gyakran hasonlíthatatlanul kevesebbet számít, mint az a *«nőies»* követelmény, hogy valaki érték vagy miattok megverekedjék: önként következik a párbajmania folytonos terjedése, és ha nem áll be a XIX. század végén társadalmunkban az ököljog uralma újból: úgy ezt bizonyára nem államintézményeinknek, mint inkább azon körülménynek köszönhetjük, hogy a katonatisztek túlnyomó számban sokkal fölvilágosultabb és jobbenevelésű emberek, semhogy ezen manianak, a hol csak tehetik, maguk is a higgadtabb lovagiasságot ne vetnék ellenébe. Ez éppen a szerencse egynémely állam társadalmára nézve még manapság. Hogy is ne, midőn nem egy állam birái közt is akadnak Európaszerte még olyanok, a kik maguk is párbajoznak és vagy nem merik, vagy nem is akarják sem a kihívókra, sem a párbajozókra a büntető-törvénykönyv amúgy is jellemzőleg gyengéd rendelkezései közül az aránylag szigorúbb büntetési mérveket rászabni, nehogy a *«társadalmi fölfogással»* szemben *«lovagiatlan»* embereknek, házasodásra, udvarlásra egyiránt képtelen egyéneknek tartassanak. *Deák Ferencz* a 40-es években nem sokat foglalkozott még a *közigazgatási bíráskodás* eszméjével, de mindenesetre erős tudatával bírt már annak, hogy a *jogállam a párbajszabadsággal*, vagy a mi egyre megy, a *párbaj enyhe büntetésével* éppen oly

kevésbé fér össze, mint a militarizmussal és egy parlamenti összeszólalkozása alkalmából maga is levonta e fölfogásából a consequentiákat; megtehetette ezt egészen bátran, a nélkül, hogy a *«társadalmi fölfogás»* ezért lehetetlenné tette volna őt nemzetére nézve. Vajjon azóta kibékült talán a párbajozás eszméjével a jogállam fogalma? Valóban alig van valami, a mi annyira képtelenné tenné a *bensőségteljes törvénytiszteletre*, és így tehát a valódi jogállam egyik alapföltételére az elméket és a sziveket, mintha az emberek azt látják, hogy a jogszolgáltatás hivatott közegei egyszerűen *nem merik* alkalmazni, holmi előítéletek miatt, az érvényben levő büntetőtörvény szigorúbb §-ait sem a kihívókra, sem a párbajozókra.

De hát mit is lehetne tenni a *jogállam* ezen akadályának elhárítására? Kérdezik azok, a kik jól tudják, hogy a társadalmi fölfogás kijózanodásától egymagában még mindig nem lehet várni kellő eredményt a szárazföld államaiban. Hangsúlyozom, hogy a *szárazföld* államaiban: mert Angliában, a hol többé a párbajozás nem akadályozhatja a jogállam teljes kiépítését, mert maga a párbajozás vált ott már lehetetlenné — mondom — Angliában azt a mozgalmat, a mely a párbaj megszüntetésére vezetett, éppen fönt, a társadalom tetőzetén indították meg, tehát oly körökben, a melyek a szárazföldön a párbajozást rendszerint még a törvényalkotás alkalmából is dédelgetni szokták. (Angliában azt a főurat stb. nem eresztik oda az udvarhoz, a ki párbajozik; a szárazföldön pedig igen sok helyütt azokat nem, a kik nem párbajoznak, mert tiszteletben kívánják tartani a párbajt tiltó törvényt, a melyre az uralkodó szintén megesküdt.) Igen, tehát mit lehetne tenni, szemben a párbaj többé-kevésbbé lappangó szabadságával a jogállam érdekében?

Mindaddig nem lehet kiírtani a párbajt, míg a törvény, a jogszolgáltatás nem képes *teljes elégtételt* szolgáltatni a

megsértett becsületnek. Ezt mondják mindazok, kik a hagyományos nézeteket osztják. Ezt hangoztatta az osztrák honvédelmi minister, gr. *Weltersheimb* is, valóban nemes hangon tartott beszédében április 19-én a Reichsrath képviselőházában. Mihelyt ennek a törvényes elégtételadásnak biztos módját kitalálják, azonnal vége lesz a párbajnak; ettől a perctől fogva azután halállal kell majd büntetni mint gyilkost, azt, a ki a párbajt keresi; ezt az állapotot azonban csak maga a társadalom idézheti elő. Mindenesetre örvendetes tudomásul vehetik a korszerű haladás barátai gr. *Weltersheimb*nak ezen fölvilágosult szellemű beszédét, már csak azért is, hogy magas rangfokú közöshadseregbeli tábornok léte nem állította, mint eddig szokták, éles ellentétbe a katonai becsületet az állampolgári becsülettel; de mit ő megszívlelésre ajánl, az tényleges állapotaink között nem egyéb circulus vitiosusnál. Kigazodni ebből csak nagy törvényhozási rendelkezéssel lehet. Az egyik, hogy nemcsak a *rágalmazás*, de a *becsületsértés* is valóban szigorú büntetéssel sujtassék, tehát ne pénzbírsággal vagy rövid huzamú fogházbüntetéssel, de *börtönnel*, esetleg *több évi fegyházzal*, kivált ha a becsületsértő *tiszteséges nők becsületében* gázol, vagy pedig valakinek egész életére kiható ártalmat okozhat becsületsértő nyilatkozataival, tettlegeskedésével. Ha az arczulütést nem 5, 10 vagy 20 frtnyi pénzbírsággal büntetik, ha a nőt becsületében sértőt nem néhány heti fogsággal büntetik, hanem mind emezt, mind amazt 2—3 évi fegyházzal, hozzá 5—10 évi hivatalvesztéssel: hát akkor azonnal több mint fele el fog esni Európaszerte a párbajra indokot szolgáltató mozzanatoknak.

A másik pedig az, hogy komoly képzettségű, köztisztviselőben álló legalább 50 éves családapákból alakítandó állandó *becsületbíróságok* elé utasítandók azon esetek, a melyekben a törvény kivételesen a párbajt megengedhetné (pl. *házasságtörés*, stb. eseteiben), de ily esetekben is a pár-

baj tettesei csak akkor nem lennének üldözendők, ha az *ily becsületbiróság* az ügy elbírálása után a párbaj jogosultsága mellett nyilatkozott; *minden egyéb esetekben* azonban úgy a párbajra kihívók, mint az azt elfogadók, valamint a segédek is (ez utóbbiak, ha a párbaj létrejöttét megakadályozni nem tudták), szigorú börtönbüntetéssel, a párbajozók pedig súlyos testi sértés eseteiben fegyházzal, 20 évi hivatalvesztéssel, halál esetében életfogytiglani fegyházzal lennének büntetendők. Ezenkívül tartoznának a megsebesült, illetőleg az elhalt párbajozó-társ özvegyének, árváinak, esetleg szüleinek, munkaképtelen testvéreinek kellő anyagi kárpótlással.

Mindhasztalan! mondják erre a hagyományos nézetek emberei. Megpróbálták már századok előtt is, meg azóta is a legszigorúbb büntetéssel sujtani a párbajozókat; föl is akasztattak, vagy le is nyakasztattak, még pedig főurakat, nemeseket párbajozás miatt már Franciaországon is, másutt is: és ime a párbaj ma jobban dühöng Franciaországon is, még egyebütt is, mint emberöltők előtt.

Hangzatos ellenérv, de nincs annak semmiféle belértéke. Csak oly embereknek imponálhat, a kik nem bírnak kellő alkotmánytörténelmi és egyáltalán történelmi képzettséggel. Szakavatott gondolkodók tudják, hogy azokban a századokban, a melyek folyamában egyes francia királyok *halálbüntetést* szabtak a párbajozókra: ennek elrettentő hatása már csak azért sem lehetett, kivált a főnemesekre, mert sem *törvényelőtti egyenlőség*, sem mindenkit, egyenlő büntett vagy vétség fejében egyenlően sujtó jogszolgáltatás még nem létezett, — kivált Franciaországon, hol a laza erkölcsű udvari életben egy kis női cselszövény esetről esetre bármely jogszolgáltatási actust is képes volt meghíúsítani, vagy legalább végeredményében teljesen ártalmatlanná tenni, legjobb esetben királyi *megkegyelmezés* alakjában. Nem lehetett meg a kivánt eredménye még a *«Preussisches Landrecht»* által

a párbajozókra szabott súlyos, sőt becstelenítő büntetések proclamálásának sem, mert habár a XVII. és XVIII. században *Poroszországon* már hasonlíthatlanul jobb volt a büntető igazságszolgáltatás, mint a VII., VIII., IX. Károly, vagy XIII., XIV. Lajos *Franciaországban*: a régibb porosz királyok mégis saját maguk hiúsították meg a párbaj ellen alkotott törvények várvavárt hatását, a midőn merő kasztszerű előszeretetből a fő- és alsóbb nemesek hagyományos szokásai, előítéletei iránt, meg azután a *katonai önbecsérzettől* is sarkalva, oly nagyszámú esetekben *kegyelmeztek* meg a párbajozásért bíróilag már elítélteknek, hogy a különben ugyancsak törvénytisztletben felnőtt porosz alattvalók, látva e megkegyelmezések tömeges eseteit, többé nem rettegni tanulták a párbajokat tiltó törvényeket, de egyszerűen kinevetni. Egészen más eredményök lenne azonban a párbajozókra kivétel nélkül *súlyos és politikailag disqualificáló* törvényeknek — kapcsolatban a *becsületsértésre* kiszabott, hasonlólag súlyos büntetésekkel — a jelenkorban minden oly államban, a melyben komolyan veszik a *gyakorlatban* is a *törvényelőtti egyenlőséget* és a hol erkölcsileg elég bátrak a fejedelem felelős tanácsosai és egyúttal eléggé czéltudatosan elhatározottak arra, hogy a fejedelmet a bíróilag elítélt párbajozók *megkegyelmezésétől* visszatartsák, kivéve oly, amúgy is nagyon is ritkán előforduló eseteket, a melyekben valamelyes *igazán erkölcsi* indok csakugyan enyhíteni látszik a párbaj által elkövetett törvénybontás büntetőjogi beszámíthatóságát. *Belgiumban* most ez irányban kezdeményeznek a kamarák.

Hanem persze, a hol nincs meg sem a komoly szándék, sem az önfeláldozásra is kész erkölcsi bátorság az intéző körökben a párbajozás megszüntetésére, illetőleg komoly korlátozására: ott azután marad minden a régiben a *megkegyelmezési jog* védőszárnyai alatt és elégségesnek hiszik annak

emeletését, hogy hisz «*már a múlt századokban is*» megpróbálták a legszigorúbb büntető-törvények alkotását, életbe-
léptetését a párbajozás ellen és a párbajt mégsem lehetett
kiirtani!

Valóban, az ember nem tudja, hogy az ilyen alkotmány-
történelmi ismeretkörrel fölszerelt államférfiúi beszédek fölött
épüljön-e jobban a *jogállam* őszinte barátja, vagy pedig azon
bírói ítéletek indokolása fölött, a melyek tekintettel a «*tár-
dalmi fölfogásra*», a párbajokat jóval enyhébben büntetik,
mint a hogy büntetik azt a vadászembert, a ki lelövi vélet-
lenül a szomszédjának ökrét, lovát vagy szamarát, de a váltság-
díjt nem képes érte kellő határidőig pontosan lefizetni!

«*Társadalmi fölfogás*»-sal védekezni, a bírói székblől
a párbajozók mellett: ez valóban nem kevésbé nyomatékos
eljárás lehet a «*jogállam*» követelményeivel szemben, mint
a mennyire beválhatnék enyhítő körülményül a *házasság-
törést* elkövetett vádlottra nézve az, hogy «hiszen világszerte
szokás és *társadalmilag* nagyrabecsült élvezet csinos fiatal
nőkkel szerelmeskedésbe bocsátkozni». Ez is *társadalmi föl-
fogás*, még pedig a szónak legelterjedtebb értelmében.

A militarismuson, melyet azonban a fönnálló nemzet-
közi viszonyok miatt egyelőre megszüntetni nem, csak eny-
híteni lehetne, és ennek szükségképeni folyamán, a pár-
bajnak fölülről való dédelgetésén kívül a legjelentékenyebb
csorbát az egységessé válhatandott jogrenden azon parek-
basisok képezik, melyeket a *rendi tagozat* természete, vagyis
egyfelől a nemesség előjogai, kiváltságai, szabadalmai; más-
felől az *egyház*-, illetőleg államegyházhhoz tartozó *papságéi*
fejlesztettek ki Európaszerte a keresztyén-germán századok
folyamában. Ezekről, mint a *jogállam* akadályairól itt tüze-
tesebben fölösleges volna említést tenni. Hisz mindkét irány-
ban kellő tájékoztatást nyújthat már egy egész nagy iroda-
lom, a melynek óriási fölszaporodottsága már magában véve

is tanuskodhatik az e kérdések körül buzgólkodó közérdeklődésről; hazánkban az utóbbi rovatba tartozó kérdések pedig még azonfölül a szényegen levő egyházpolitikai törvényjavaslatok fölött lefolyt parlamenti vitában oly fényes megvilágítást nyertek, hogy mi magyarokúl hazafias önérzettel hivatkozhatunk rá a külföld legelőrehaladottabb nemzetei előtt is.

Mindezek által azonban éppen nincsenek még kimerítve azon akadályok, melyek a jogállam megtestesülését gátolják. Sok minden tartozik még ebbe a rovatba, elkezdve a legmagasabb természetű mozzanatoktól le egészen a börtönügyi reformig, sőt le egészen a bérkocsik, magánfogatok sebes hajtása és a szájkosár nélkül csatangoló ebek tulajdonosai ellen hozandó rendszabályokig. A *portugall* állam alaptörvényének¹ megalkotói nem tartották nem méltónak alkotmányhozói tisztjökhöz még azt is beleiktatni a «*Carta constitucional*»-ba, hogy «a börtönök egészségesek, tiszták és jól szellőztetettek legyenek, és hogy külön osztályokkal bírnak az elítéltek különböző kategóriái számára az általuk elkövetett bűntettek és vétségek különböző természete szerint». Nem egy jogtudós mosolygott már ezen paragraphuson, gúnyolódva kérdezgetvén, hogy mit keres ez egy alkotmánylevélben? Pedig nincs e fölött mit mosolyogni: mert éppen az *alkotmánypolitika* föladata lehetőleg minden irányban kijelölni már magában az alkotmánylevélben azon alapokat, a melyekre azután a rendes törvényhozás ráépíthesse a jogállamot. Azt pedig, hogy a börtönök egészséges, tiszta, jól szellőzött volta és a bűntettek, vétségek természetének megfelelő beosztása bensőleg egybefügg a jogállam követelményeivel, ezt csak a *jogtechnikusok* fogják kétségbevonhatni legfőlebb: gondolkodó jogtudósok és államtudósok azonnal meg fogják érteni a belső összefüggést a személyszabadsággal,

¹ Carta constitucional Art. 145. §. 20.

illetőleg a testi épség és egészség megővésére irányuló jogával minden valóban szabad állam alattvalóinak és így magával a jogállammal is.

Sok minden tartozik a *jogállam* követelményei körébe, a mire az egyszerű jogtechnikusok egyelőre nem is gondolnak. Itt nem sorolhatjuk föl mind e követelményeket: csak hangsúlyozzuk, hogy eredményteljes módozata nélkül a *törvények kihirdetésének és megismertetésének* jórészt szükegkép kárba vész mindazon fáradság, melyet a jogállam érve-nyreemelésére fordítunk. De erről más alkalommal.¹

¹ Főnt a szövegben csak eredménylegesen igyekeztem méltatni a jogállam akadályainak egynémelyikét, kapcsolatban a szőnyegen levő korkérdésekkel. Mindezek megértésére azonban mellőzhetlennek tartom itt a vonal alatt jelezni nemsokára megjelenendő német műveből, az *«Elemente der Politik»* javított, kibővített és teljes kiadásából a következő meghatározásokat, a melyek alapján mozognak fönti fejtegetéseim is.

Az állam fogalmának meghatározása, szemben a *Funck-Brentano* legújabb műve által is jelzett e téren való idiosynkrsiával. (*Funck-Brentano* annyira el van keseredve az *állam* fogalmának eddigi meghatározásai elégtelensége fölött, hogy hajlandó *Bodin* meghatározását többre becslni mindazon meghatározásoknál, melyeket a jelenkor irányadó államtudósai megkísérlettek). Az én elméletem szerint az állam meghatározása (az *«Elemente der Politik»* szövege szerint) a következő: *«Unter Gesellschaft verstehen wir die naturwüchsige Gesamtheit von menschlichen Individuen, welche kraft ihrer Lebensbedürfnisse unmittelbar oder mittelbar stets auf Einander angewiesen sind und welche demgemäss mit Einander in stetigem Verkehr stehen oder doch mit Einander in Berührung kommen, um ihre Lebensbedürfnisse befriedigen, materielle und geistige Güter erwerben, vermehren, verfeinern oder austauschen zu können. Unter Staat verstehen wir die rechtlich keiner menschlichen Herrschaft untergeordnete — d. i. «souveraine» — Herrschaft zielbewusst organisirter und in einen einheitlichen Rechtsverband vereinigtter menschlicher Einrichtungen über die gesammten Individuen der Gesellschaft innerhalb bestimmter, nach allen Richtungen hin continuirlicher geographischer Grenzen — d. i. auf dem «Staatsgebiet» — der sich diese selbe Gesellschaft freiwillig oder infolge einer Zwangslage ausdrücklich oder stillschweigend unter-*

geordnet hat und sich wohl auch seit dem Zeitpunkte der ersten Unterordnung — «*Staatsgründung*» — unausgesetzt unterordnet, um für sich, kraft dieser ihrer Unterordnung eine von dieser Herrschaft emanirende Rechtsordnung, sowohl inneren als äusseren Störungen gegenüber, durch eigene Organe — «*Staatsorgane*» — nöthigenfalls unter Anwendung physischen Zwanges aufrechtzuerhalten, und auf Grundlage dieser Rechtsordnung die Lebensinteressen der einzelnen Individuen, welche nunmehr als «*Staatsangehörige*» — in Folge jener Unterordnung in ihren *Staatsverband* gehören, sowie das allgemeine Wohl der Gesamtheit all dieser Individuen — «*Gemeinwohl*» — wahren und befördern zu können.»

Ez tehát az én elméletem szerint az *állam*. Annak tudományos megértésére, hogy mi a *jogállam* — «*Rechtsstaat*» — okvetlen szükséges kidomborítani az egész államformatani schemát, mely nálam a következő:

«Mit Bezug auf die gesellschaftliche Bedeutung der Gesamtheit all jener Staatsangehörigen, welche der Regel nach stets den maassgebenden Einfluss sowohl auf die Bestellung und Zusammensetzung der in höchster Instanz entscheidenden Organe der Staatsgewalt als auf die Richtung der Gesetzgebung auszuüben von Staatsrechtswegen befugt sind und auch thatsächlich ausüben, sind die Staaten der Culturvölker der weissen Menschenrace entweder *Aristokratien* (Adelsherrschaften) oder *Timokratien*, oder *reine Demokratien* (Massenherrschaften nach der blossen Kopfzahl), oder *Cultur-Demokratien* (Herrschaft der geistigen Bildung auf Grundlage der staatsbürgerlichen Rechtsgleichheit), oder aber *Mischformen*, in denen entweder sämtliche oder doch einige der die soeben angeführten Staatsformen beherrschenden Principien gleichsam mit einander im Gleichgewicht stehend, in dieser oder jener Beziehung zur Geltung gelangen, ohne jedoch, dass dabei irgend ein Princip bereits über die übrigen schon in nächster Zukunft Übergewicht zu gewinnen scheinen würde.»

«Mit Bezug auf den Rechtskreis, mit welchem in einem Staat die Verfassung das höchste Organ der Staatsgewalt — *Staatsoberhaupt*, richtiger *Staatshaupt* — zur Ausübung von Souveränitätsrechten — *Hoheitsrechte* — insbesondere zur Ausübung des *Gesetzgebungsrechts* ausdrücklich oder stillschweigend befugt, und zugleich mit Bezug auf die staatsrechtlichen Bedingungen, unter welchen die Besetzung der vacant gewordenen Stelle dieses Staatshauptes rechtsgiltig erfolgt, sind die Staaten entweder *Erbherrschaften* oder *Freistaaten*. Die *Erbherr-*

schaften sind wiederum *Monarchien* oder *erbliche Geschlechterherrschaften*, die *Freistaaten* sind *Republiken* oder aber *monarchisch zugespitzte Freistaaten.* *

«Mit Bezug auf jene grossen Interessenkreise, innerhalb welcher die Gesamtheit oder doch die überwiegende Mehrheit der Staatsangehörigen ihre Lebensaufgaben durch das Staatsleben wohl in erster Linie befriedigt oder doch gedeckt zu sehen von Gesellschaftswegen angewiesen ist, sind die Staaten: 1. *Patriarchalische Staaten*; 2. *Lagerstaaten*; 3. *Ackerbaustaaten*; 4. *Handelsstaaten*; 5. *Industriestaaten* und 6. *Culturstaaten*, wozu dann in der Zukunft wohl noch 7. die *Brotstaaten* kommen dürften.»

Mindezen államformák keretén belül marad tehát az én elméletemben még a *jogállam*; ez («*Rechtsstaat*») csakis a következő államformatani nézpont-keretben nyeri meg nálam a maga jogosultságát (és nem koordinálva a «*Culturstaat*»-tal): «Mit Bezug auf den Rechtsschutz, den das Staatsrecht irgend eines concreten Staats gegenüber dem ämtlichen Verfahren der verschiedenen Staatsorgane sowohl den einzelnen Staatsangehörigen und den einzelnen Staatsorganen selbst als dem Volke gewährt, sind die Staaten: 1. *Polizeistaaten*, oder 2. *Rechtsstaaten*. Letztere sind wiederum: a) *Rechtsstaaten* bloss mit einem Rechtsschutz für *Privatrechte* und *individuelle (persönliche)* Rechte staatsrechtlicher Natur, d. i. für *Staatsbürgerrechte* oder b) *Verfassungsrechtsstaaten* oder aber c) *Mischformen*.

Mindezen eltérések a szokott államformatani beosztástól föltétlenül megengedik azonban, hogy a *jogállam* meghatározása nálam (különösen az a) pontot illetőleg) teljesen egybevágjon a «*Rechtsstaat*» azon meghatározásával, mely főleg *Gneist* fejtegetéseinek alapján jelenleg mint elfogadott dívik az államtudományban, aminthogy ez a főnebbiekől a szakavatottak előtt mindjárt első pillanatra be fog világlni.

Schvarcz Gyula.

LUCRETIUS CARUS.

— Második közlemény. —

IV.

Epikuros tanának mélyre ható ismertetését adja Guyau. E mű felhasználja az összes meglevő forrásokat, még a Volumina Herculansenst is belevéve. A Vezuv által elhorított és a múlt évszázadban felfedezett és kiásott Herculanium romjai közt talált Philodemos töredékeinek is felhasználásával írta meg Guyau kiválóan becses könyvét. Rómára Epikuros nagy hatással volt. Az első philosoph írók epikureisták voltak: Amafinius, Rabirius és Catius. Lucretius korában tehát az újság ingerével és a közhangulat csábjával bírt e tan. Hogy mennyire becsülték a rómaiak, bizonyítja az, hogy még Marcus Aurelius is tanszéket állít e tan hirdetésére. Rómában a Kr. e. és Kr. u. első évszázak a stoicismus és epicureismus közti heves tusák közt folytak le. És jellemző, hogy az udvari körök, az előkelők világnézete az Epikuroséhoz hajolt, az oppositiót a stoikusok alkották, mint azt Martha a Caesarok alatti oppositióról írott tanulmányában kimutatja.

A mai utilismus forrása Epikuros. «Mután Epikuros — mondja Guyau — évszázakat átél, a kérdés ismételten fölvetetik visszhangot költve visszhang után a legnagyobb szellemeknél és napjainkig eljutva feleletet kíván.»